

המשמעות ההיסטורית של המשבר בפסיכולוגיה*

X

מהניתוח שערכנו לעיל² לשלושה הסוגים של שיטות פסיכולוגיות [תיאוריית הרפלקסים, פסיכולוגיית הגשטאלט והפסיכואנליזה] מתברר עד כמה דחוף הצורך בפסיכולוגיה כללית, שעד כה תיארנו את גבולותיה ותוכנה רק באופן חלקי. מסלול מחקרנו יהיה כדלהלן: נתחיל בניתוח עובדות שטבען מאוד כללי ומופשט, כמו הסוג שאליו משתייכת שיטה פסיכולוגית מסוימת, נטויותיהן וגורלן של תיאוריות שונות, שיטות אפיסטמולוגיות שונות, קלסיפיקציות מדעיות, סכמות מדעיות וכדומה. נבחן עובדות אלה לא מההיבט הלוגי-המופשט, שהוא היבט פילוסופי טהור, אלא כעובדות פרטיות בהיסטוריה של המדע, כאירועים היסטוריים קונקרטיים שיש להם נטיות ברורות והם נתונים במאבק. נבחן כמובן את

---

* פרקים 2 ו-31 מתוך "המשמעות ההיסטורית של המשבר בפסיכולוגיה" שנכתב על ידי ויגוצקי ב-1927 ופורסם בתוך: אוסף כתבי ל"ס ויגוצקי, (1982), מוסקבה: פדגוגיקה, כרך 1, עמ' 436-291.

התוכן הקונקרטי של עובדות אלה ואת מהותן האפיסטמולוגית-תיאורטית, כלומר נבחן אותן מנקודת המבט של התאמתן למציאות שאותה הן אמורות להבין. ברצוננו להבין בבירור את מהות הפסיכולוגיה האינדיבידואלית והחברתית כשני היבטים של מדע אחד, את גורלן ההיסטורי, לא באמצעות שיקולים מופשטים אלא על ידי ניתוח המציאות המדעית. מכך נסיק את חוקי הפעולה ואת ארגון המחקר המדעי כפי שפוליטיקאי מסיק מסקנות מניתוח האירועים. החקירה המתודולוגית משתמשת בבדיקה היסטורית של צורות מדע קונקרטיות ובניתוח תיאורטי של צורות אלה כדי להגיע להכללות, כדי לאמת את העקרונות שמתאימים לשמש בסיס להכוונת המחקר. זהו לדעתנו עיקר הפסיכולוגיה הכללית שאת הרעיון שלה ננסה להבהיר בפרק הנוכחי.

הדבר הראשון שאנו משיגים מניתוח זה הוא קביעת הגבול בין פסיכולוגיה כללית לבין הפסיכולוגיה התיאורטית של האדם הנורמלי. ראינו שהאחרונה אינה בהכרח פסיכולוגיה כללית, ושכמה שיטות, הופכת הפסיכולוגיה התיאורטית לפסיכולוגיה של דיסציפלינות מיוחדות המוגדרות על ידי תחום אחר. ראינו שהפסיכופתולוגיה כמו גם תיאוריית ההתנהגות של חיות מקבלת תפקיד של פסיכולוגיה כללית. ודנסקי³ הניח שלפסיכולוגיה הכללית "אפשר לקרוא ליתר דיוק פסיכולוגיה בסיסית, כי היא נמצאת בבסיסה של כל הפסיכולוגיה" (Vvedensky, 1917, p. 5).

הופדינג (Høffding, 1907, 1908) הניח ש"אפשר לעסוק בפסיכולוגיה בדרכים ובאופנים שונים", ש"אין פסיכולוגיה אחת אלא פסיכולוגיות רבות". הוא לא ראה צורך באחדות, אך בכל זאת נטה לראות בפסיכולוגיה הסובייקטיבית את "הבסיס והמרכז שסביבו יש לרכז את תרומותיהן של הגישות האחרות". במקרה הנוכחי יהיה נכון לדבר על פסיכולוגיה בסיסית או מרכזית יותר מאשר על פסיכולוגיה כללית. אך יהיה זה דוגמתי ונאיבי להתעלם מהעובדה ששיטות עשויות לצמוח מתוך בסיס ומרכז שונים ומהעובדה שמה שנחשב על ידי המומחים כבסיס של שיטות אלה נדחף לשוליים. הפסיכולוגיה הסובייקטיבית הייתה בעבר בסיסית או מרכזית במספר ניכר של שיטות, אך לאחרונה היא מאבדת

מחשיבותה ועלינו להבין מדוע. במקרה הנוכחי יהיה מדויק יותר לדבר, כמו מינסטרברג (Münsterberg, 1914, 1922)⁴, על פסיכולוגיה תיאורטית לעומת פסיכולוגיה מעשית, ולראות בפסיכולוגיה התיאורטית של המבוגר הנורמלי תחום מיוחד לצד הפסיכולוגיה של הילד, הזואו-פסיכולוגיה והפסיכופתולוגיה.

בינסוונגר (Binswanger, 1922)⁵ מציין, שפסיכולוגיה תיאורטית אינה פסיכולוגיה כללית וגם לא חלק ממנה אלא היא אובייקט או מושא המחקר של הפסיכולוגיה הכללית. האחרונה עוסקת בשאלות האם הפסיכולוגיה התיאורטית אפשרית בעיקרון ומהם המבנה וההתאמה של מושגיה. אי-אפשר להשוות את הפסיכולוגיה התיאורטית לפסיכולוגיה הכללית, לפחות משום ששאלת היסוד של הפסיכולוגיה הכללית היא עניין בנייתן של תיאוריות בפסיכולוגיה.

מהניתוח שלנו נוכל להסיק גם דבר נוסף. העובדה שהפסיכולוגיה התיאורטית, ולאחריה דיסציפלינות אחרות, ביצעה את תפקיד הפסיכולוגיה הכללית מותנית מצד אחד באי-קיומה של פסיכולוגיה כללית ומצד אחר בצורך העז של הפסיכולוגיה התיאורטית למלא תפקיד זה באופן זמני כדי לאפשר מחקר מדעי. הפסיכולוגיה בהיריון עם דיסציפלינה כללית אך עדיין לא ילדה אותה.

דבר שלישי שנוכל להסיק מהניתוח שלנו הוא ההבחנה בין שני שלבים בהתפתחות של כל מדע כללי או של כל דיסציפלינה כללית, כפי שניתן לראות בהיסטוריה של המדע והמתודולוגיה. בשלב ההתפתחות הראשון הדיסציפלינה הכללית מובחנת מהתחום המיוחד רק באופן כמותי. הבחנה כזו, כפי שטען בצדק בינסוונגר, אופיינית לרוב המדעים. כך אנו מבחינים בין בוטניקה כללית ומיוחדת, זואולוגיה, ביולוגיה, פיזיולוגיה, פתולוגיה, פסיכיאטריה כללית ומיוחדת וכדומה. התחום הכללי חוקר את מה ששותף לכל מושאי המחקר של המדע הנתון. התחום המיוחד חוקר את מה שאופייני לקבוצות השונות או אפילו לפרטים של אותו סוג של אובייקטים. במובן זה התחום שאנו קוראים לו עתה פסיכולוגיה דיפרנציאלית נקרא תחום מיוחד. באותו מובן תחום זה

נקרא גם פסיכולוגיה אינדיבידואלית. החלק הכללי של הבוטניקה או הזואולוגיה חוקר את מה שמשותף לכל הצמחים או בעלי החיים; החלק הכללי של הפסיכולוגיה חוקר את מה שמשותף לכל בני האדם. לשם כך המושג של תכונה מסוימת, המשותפת לרובם או לכולם, הופשט מהשונות הממשית של התכונות הקונקרטיות והפך למושא המחקר שאותו חוקרים במסגרת הדיסציפלינה הכללית. לכן המאפיינים והמשימה של דיסציפלינה כזו נראו כחקר מדעי של העובדות המשותפות למספר הגדול ביותר של תופעות נפרדות בתחום נתון (Binswanger, 1922, p. 3).

שלב החיפוש והניסיון להשתמש במושג מופשט המשותף לכל הדיסציפלינות הפסיכולוגיות – מושג שהוא מושא המחקר של כולן והוא הקובע את מה שיש לבודד מכאוס התופעות השונות ולמה בתוך התופעות יש ערך אפיסטמי עבור הפסיכולוגיה – מתבטא באופן ברור בניתוח שלנו. נוכל לקבוע מה יכולה להיות המשמעות של החיפושים האלה של הפסיכולוגיה אחר המושג המציין את מושא המחקר; ומה יכולה להיות עבור המדע שלנו, ברגע ההיסטורי הנוכחי של התפתחות, המשמעות של התשובה הרצויה לשאלה: מה הפסיכולוגיה חוקרת?

לכל תופעה קונקרטית ישנם אין-סוף מאפיינים נפרדים שאי-אפשר למצות את כולם. עלינו תמיד לחפש בתופעה את מה שעושה אותה לעובדה מדעית. זה בדיוק מה שמבדיל בין צפייה בליקוי חמה על ידי אסטרונום לבין צפייה באותה תופעה על ידי אדם סקרן. הראשון מבחין מה עושה את התופעה לעובדה אסטרונומית; השני צופה במאפיינים התופסים במקרה את תשומת לבו.

מה משותף יותר מכל לכל התופעות הנחקרות על ידי הפסיכולוגיה, מה עושה מתופעות שהן שונות מאוד זו מזו עובדות פסיכולוגיות – מה משותף לריוור של הכלב ולהנאה מטרגדיה, לטירוף של המשוגע ולחישובים המדויקים של המתמטיקאי? הפסיכולוגיה המסורתית משיבה: המשותף ביניהם שכולם תופעות פסיכולוגיות לא-מרחביות הניתנות לתפיסה רק על ידי הסובייקט החווה אותן בעצמו.

הרפלקסולוגיה משיבה: המשותף ביניהם הוא שכולן תופעות שהן עובדות של התנהגות, של פעילות מתואמת, של רפלקסים; הן כולן פעולות תגובה של האורגניזם. הפסיכואנליטיקאים משיבים: המשותף לכל העובדות האלה, הגורם הבסיסי ביותר המאחד אותן, הוא התת-מודע המונח ביסודן. מבחינת הפסיכולוגיה הכללית המשמעות של שלוש התשובות, בהתאמה, היא שהפסיכולוגיה הכללית היא מדע של (1) המנטלי ותכונותיו; או (2) ההתנהגות; או (3) התת-מודע.

מכאן ברור שמושג כללי כזה חשוב לגורל העתידי של המדע. כל עובדה המבוטאת בכל אחת משלוש השיטות האלה תרכוש בעתיד שלוש צורות שונות לחלוטין זו מזו. ליתר דיוק, יהיו שלוש צורות שונות של אותה עובדה עצמה. יתרה מזו, יהיו שלוש עובדות שונות. וככל שהמדע יתקדם ויצבור עובדות, נקבל רצפים של שלוש הכללות שונות, שלושה חוקים שונים, שלושה סיווגים שונים, שלוש שיטות שונות – שלושה מדעים אינדיבידואליים שכלל שיתפתחו בהצלחה כך יתרחקו יותר זה מזה ומהעובדה המשותפת המאחדת אותם. זמן קצר לאחר תחילתם הם ייאצו כבר לבחור עובדות שונות, ועצם בחירה זו של עובדות תקבע מראש את גורלו של המדע בהמשך. קופקה (Koffka, 1926) היה הראשון שביטא את הרעיון, שאם כך ימשיכו הדברים הרי שהפסיכולוגיה האינטרוספקטיבית והפסיכולוגיה של ההתנהגות יתפתחו לשני מדעים שונים. מסלולי שני המדעים כה רחוקים זה מזה עד כי "כלל לא בטוח אם יובילו בסופו של דבר לאותה מטרה".

פבלוב ובכטרב שותפים למעשה לאותה דעה. הם מקבלים את קיומם של שני מדעים מקבילים – פסיכולוגיה ורפלקסולוגיה – החוקרים כל אחד מהיבט שונה אותו מושא מחקר. פבלוב אמר בהקשר זה ש"לפסיכולוגיה יש, ללא ספק, זכות קיום במידה שהיא מתייחסת למצב הסובייקטיבי של האדם" (Pavlov, 1927). לפי בכטרב (Bekhterev, 1923, 1932) הרפלקסולוגיה אינה סותרת את הפסיכולוגיה הסובייקטיבית וגם אינה שוללת אותה אלא מתווה תחום מחקר מיוחד, כלומר יוצרת מדע חדש מקביל. הוא מדבר על יחסי הגומלין הקרובים

שבין שני תחומי המדע וגם על רפלקסולוגיה סובייקטיבית כהתפתחות עתידית בלתי-נמנעת. עם זאת עלינו לומר שבפועל גם פבלוב וגם בכטרב שוללים את הפסיכולוגיה ומקווים להבין את כל תחום הידע על אודות האדם באמצעים אובייקטיביים בלבד. אמנם על פי דבריהם הם מכירים בשני מדעים אך למעשה הם מתארים לעצמם רק את האפשרות של מדע אחד. באופן כזה המושג הכללי קובע מראש את התוכן של המדע.

הפסיכואנליזה, הביהביוריזם והפסיכולוגיה הסובייקטיבית בימינו כבר פועלים לא רק עם מושגים שונים, אלא גם עם עובדות שונות. עובדה כמו תסביך אדיפוס, שהיא עובדה ממשית עבור פסיכואנליטיקאים, פשוט אינה קיימת עבור פסיכולוגים אחרים; עבור רבים זוהי אינה אלא פנטזיה פרועה. שטרן מתייחס אמנם בדרך כלל באופן חיובי לפסיכואנליזה, אך הפירושים הפסיכואנליטיים – שהם כל כך נפוצים באסכולה של פרויד, ונחשבים לוודאיים כפי שמדידת חום בבית החולים נחשבת לוודאית – פירושים אלה, ולפיכך גם העובדות שאת קיומן הם מניחים, דומים מבחינתו לתורת כפות הרגלים (chiromancy) ולאסטרוולוגיה של המאה השש עשרה. גם עבור פבלוב זוהי פנטזיה טהורה לטעון שכלב זוכר את האוכל כשהוא שומע את הפעמון. באופן דומה תנועת השרירים במהלך פעולת חשיבה, תנועה שאותה מניחים הביהביוריסטים, אינה קיימת עבור האינטרוספקציוניסט.

אך המושג הבסיסי, אפשר לומר ההפשטה הראשונית המונחת בבסיסו של מדע, קובע לא רק את התוכן אלא גם את אופי האחדות בין הדיסציפלינות השונות ובאמצעותו את הדרך להסביר את העובדות; כלומר המושג הבסיסי קובע את העיקרון ההסברי העיקרי של המדע.

אנו רואים שמדע כללי, כמו גם הנטייה של דיסציפלינות שונות להתפתח לכדי מדע כללי ולפרוס את השפעתן על ענפי ידע קרובים, ציץ מתוך הצורך לאחד ענפי ידע הטרוגניים. כשדיסציפלינות דומות צברו מספיק חומר בתחומים שהם מרוחקים יחסית זה מזה, עולה הצורך לאחד את החומר ההטרוגני, לבסס ולהגדיר את היחסים בין התחומים השונים, ובין כל אחד מהתחומים לבין הידע המדעי בכללותו. איך אפשר לקשור

את החומר מפתולוגיה, פסיכולוגיה של חיות ופסיכולוגיה חברתית? ראינו שהבסיס לאחדות הוא בראש וראשונה ההפשטה הראשונית. אך אי-אפשר לאחד את החומר ההטרונגי פשוט על ידי הוספת חומר מסוג אחד לחומר מסוג אחר; גם לא על ידי ההצמדה באמצעות ו"ו החיבור כפי שאומרים פסיכולוגי הגשטאלט, וגם לא בפשטות על ידי חיבור או הוספה של חלקים שכל אחד מהם שומר על איזונו ועצמאותו בעת הכללתו בתוך שלם חדש. אחדות מושגת באמצעות הכפפה, שלטון; על ידי כך שדיסציפלינות שונות מוותרות על עצמאותן לטובת מדע כללי אחד. הדיסציפלינות השונות אינן מתקיימות בפשטות זו לצד זו בתוך השלם החדש, אלא יוצרות מערכת הייררכית שיש לה מרכזים ראשוניים ומשניים, כמו מערכת השמש. כך, אחדות זו קובעת את התפקיד, את המובן ואת המשמעות של כל תחום נפרד – כלומר היא לא רק קובעת את התוכן אלא גם כיצד להסביר דברים ואיזו הכללה היא החשובה ביותר כך שבמהלך התפתחות המדע היא תהפוך לעיקרון ההסברי שלו.

ההחלטה שהשכל, או התת-מודע, או ההתנהגות, הוא המושג הראשוני פירושה לא רק לאסוף שלוש קטגוריות שונות של עובדות אלא גם להציע שלוש דרכים שונות כדי להסביר עובדות אלה.

אנו רואים שהנטייה להכליל ולאחד את הידע הופכת או צומחת לנטייה להסביר ידע זה. אחדות המושג המכליל צומחת לכדי אחדות העיקרון ההסברי, כיוון שלהסביר פירושו לבסס קשר בין עובדה אחת או קבוצת עובדות אחת לקבוצת עובדות אחרת, ולהצביע על יחסה לסדרה אחרת של תופעות. מבחינת המדע, להסביר פירושו להסביר באופן סיבתי. כל עוד האחדות מתבצעת בתוך דיסציפלינה אחת, הסבר כזה מתבסס על הקשר הסיבתי בין התופעות הנמצאות בתחום אחד. אך כשעוברים להכללה החוצה דיסציפלינות שונות, לאחדות של תחומים שונים של עובדות, להכללה מדרגה שנייה, עלינו לחפש הסבר מדרגה גבוהה יותר; כלומר עלינו לחפש את החוליה המקשרת את כל התחומים של הידע הנתון אל העובדות הנמצאות מחוץ לתחומים אלה. באופן זה החיפוש אחר עיקרון הסברי מוביל מעבר לגבולות המדע הנתון ומחייב

אותנו למצוא את מקומו של תחום התופעות הנתון בתוך מעגל רחב יותר של התופעות.

הנטייה השנייה הזו, שהיא הבסיס לבידודו של מדע כללי, היא הנטייה לעיקרון הסברי מאוחד וליציאה מגבולותיו של מדע נתון בחיפוש אחר מקומה של קטגוריית ההוויה הנתונה בתוך מערכת ההוויה הכללית, ואחר מקומו של המדע הנתון בתוך מערכת הידע הכללית. אפשר לצפות בנטייה זו בתחרות בין הדיסציפלינות הנפרדות על העליונות. כיוון שהנטייה להפוך לעיקרון הסברי כבר מצויה בכל מושג מכליל, וכיוון שהמאבק בין הדיסציפלינות הוא מאבק על המושג המכליל, חייבת להופיע הנטייה השנייה הזו. ואכן הרפלקסולוגיה מציגה לא רק את מושג ההתנהגות אלא גם את עקרון הרפלקס המותנה, כלומר הסבר ההתנהגות על בסיס הניסיון החיצוני של החיה. וקשה לומר איזה מבין שני הרעיונות האלה מהותי יותר לזרם הנדון. אם נסלק את העיקרון ניוותר עם ההתנהגות, כלומר עם מערכת של תנועות ופעולות חיצוניות שיש להסבירן באמצעות התודעה; דהיינו על פי התפיסה שהייתה קיימת בתוך הפסיכולוגיה הסובייקטיבית מזה זמן רב. אם נסלק את מושג ההתנהגות ונשמור על העיקרון, נקבל פסיכולוגיה אסוציאטיבית. נדון בשתייהן בהמשך. כאן חשוב לציין שההכללה של המושג והעיקרון ההסברי קובעים מדע כללי רק כשהם זוג מאוחד. באופן דומה, הפסיכופתולוגיה אינה מציגה רק את המושג המכליל של התת-מודע, אלא גם מפרשת מושג זה באופן סיבתי באמצעות עקרון המיניות. עבור פסיכואנליטיקנים, הכללת הדיסציפלינות הפסיכולוגיות ואיחודן על בסיס מושג התת-מודע פירושו להסביר את כל העולם כפי שהוא נחקר על ידי הפסיכולוגיה, דרך המיניות.

אך כאן שתי הנטיות – לקראת הכללה ואיחוד – עדיין מתמזגות ולעתים קרובות קשה להבחין ביניהן. את החפיפה בין הנטיות הראשונה והשנייה יש להסביר באופן היסטורי ולא כהכרח לוגי. הנטייה השנייה, לעיקרון הסברי מאוחד, אינה ברורה מספיק ולעתים אף נעדרת לחלוטין. נטייה זו מופיעה בדרך כלל במאבק על העליונות בין דיסציפלינות שונות

ומצאנו אותה בניתוח שלנו. אך היא עשויה גם שלא להופיע, וחשוב מכול – במערך שונה של עובדות היא עשויה להופיע בצורה טהורה, בלתי מעורבת ונפרדת מהנטייה הראשונה. בשני המקרים לפנינו כל נטייה בצורתה הטהורה.

כך, בפסיכולוגיה המסורתית אפשר להסביר את המושג "מנטלי" בדרכים רבות, אם כי לא כל הסבר אפשרי: אסוציאציניזם, "פסיכולוגיית הפעולה" ("act psychology") של פרנץ ברנטאנו (Brentano)⁶, תיאוריית הכישורים (faculties) וכדומה. הקשר בין הכללה ואחדות הוא אם כן קשר הדוק ורב-משמעי. מושג אחד יכול להתיישב עם מספר הסברים ולהפך. יתרה מזו, בשיטות הפסיכולוגיות של התת-מודע מושג בסיסי זה אינו מתפרש בהכרח כמיניות. אדלר ויונג (Jung) משתמשים כל אחד בעקרונות אחרים כבסיס להסבר שלהם. וכך במאבק בין הדיסציפלינות, הנטייה הראשונה של הידע – הנטייה לאחדות – הכרחית באופן לוגי, בעוד שהנטייה השנייה אינה הכרחית מבחינה לוגית אלא נקבעת היסטורית וקיימת בדרגות שונות. לכן, במאבק בין עקרונות ואסכולות בתוך אותה הדיסציפלינה ניתן לצפות בקלות רבה יותר בנטייה השנייה בצורתה הטהורה.

ב

אפשר לומר שכאשר תגלית חשובה כלשהי, בכל תחום שהוא, פורצת את גבולות התחום הספציפי, היא נוטה להפוך לעיקרון הסברי עבור כל התופעות הפסיכולוגיות ולהוביל את הפסיכולוגיה אל מחוץ לגבולותיה לעבר תחומי ידע רחבים יותר. בעשורים האחרונים התבטאה נטייה זו בדייקנות מפתיעה, באופן עקיב, ובחוקיות אחידה בתחומים שהם שונים ביותר זה מזה, עד שאפשר לחזות מראש את מהלך ההתפתחות של מושג, תגלית או רעיון זה או אחר. עם זאת, חזרה רגולרית כזו בהתפתחות של רעיונות השונים מאוד זה מזה, חזרה שרק לעתים רחוקות מזדמן להיסטוריון המדע או למתודולוג לצפות בה באופן כה ברור, מצביעה על

צורך אובייקטיבי הטמון בבסיס התפתחותו של המדע. צורך זה מצביע על האפשרות לבסס מתודולוגיה מדעית הבנויה על יסודות היסטוריים. נוכל לחשוף אותו אם ניגש אל עובדות המדע מנקודת מבט מדעית.

לרגולריות בהחלפת רעיונות ובהתפתחותם, לרגולריות בהתפתחותם ובגוויעתם של מושגים ואפילו להחלפה של שיטות מיון וכדומה – אפשר להציע הסבר מדעי על בסיס קשריו של המדע הנתון עם (1) ההקשר החברתי-תרבותי הכללי של התקופה; (2) התנאים והחוקים הכלליים של הידע המדעי; (3) הדרישות האובייקטיביות מהידע המדעי הנובעות מטבע התופעות הנחקרות בשלב מסוים של המחקר (בסופו של דבר, דרישותיה של המציאות האובייקטיבית הנחקרת על ידי מדע נתון). שהרי הידע המדעי צריך להסתגל ולהתאים לפרטי העובדות הנחקרות, עליו להיכנות בהתאם לדרישותיהן. לכן נוכל תמיד להראות כיצד העובדות האובייקטיביות הנחקרות על ידי מדע מסוים קשורות בשינוי שחל בעובדה מדעית. במחקרנו נתחשב בשלוש נקודות מבט אלה.

נוכל לשרטט את הגורל הכללי ואת מסלולי ההתפתחות של רעיונות הסבריים כאלה. תחילה ישנו גילוי עובדתי כלשהו, בעל חשיבות פחותה או רבה, שמשנה את התפיסה הרגילה של כל תחום התופעות שאליו הוא מתייחס ואפילו עובר את הגבולות של קבוצת תופעות נתונה שבמסגרתה גילוי זה נצפה ונוסח לראשונה.

לאחר מכן מגיע שלב שבמהלכו הרעיונות האלה מתפשטים ומשפיעים על תחומים קרובים. אפשר לומר שהרעיון נמתח לעבר חומר רחב יותר מזה שאליו השתייך בתחילה. הרעיון עצמו (או יישומו) משתנה בתהליך זה, הוא מנוסח באופן מופשט יותר. הקשר עם החומר שהוליד את הרעיון נחלש. קשר זה רק ממשיך להזין את כוחו המשכנע של הרעיון החדש, כיוון שהרעיון משיג את מסע ניצחונו כגילוי מדעי אמין ובדוק, ולכך יש חשיבות רבה.

בשלב ההתפתחות השלישי הרעיון כבר שולט, פחות או יותר, בכל הדיסציפלינה שבתוכה הוא הופיע לראשונה. הוא כבר שינה חלקית את המבנה ואת הטווח של הדיסציפלינה ועל ידי כך גם השתנה בעצמו

במידה מסוימת. הוא מופרד מהעובדות שהולידו אותו ומתקיים בצורת עיקרון המנוסח באופן מופשט ומשתתף במאבק על עליונות בין הדיסציפלינות, כלומר במרחב הפעולה של הנטייה לאיחוד. דבר זה קורה לרוב מכיוון שהרעיון, כעיקרון הסברי, הצליח להשתלט על כל הדיסציפלינה, כלומר הוא התאים באופן חלקי את עצמו והתאים באופן חלקי אל עצמו את המושג שעליו הדיסציפלינה מתבססת ועתה הוא פועל ביחד עם מושג זה. בניתוח שלנו מצאנו שלב מעורב כזה בקיומו של רעיון כאשר שתי הנטיות תורמות זו לזו. בעוד הוא ממשיך להתרחב עקב הנטייה לאיחוד, הרעיון מועבר בקלות לדיסציפלינות קרובות. הוא לא רק משתנה כל הזמן, תופח מכל חומר חדש, אלא גם משנה את התחומים שאליהם הוא חודר. בשלב זה גורל הרעיון קשור לגמרי לגורל הדיסציפלינה שהוא מייצג ואשר נלחמת על עליונותה.

בשלב הרביעי, הרעיון שוב נפרד מהמושג הבסיסי כיוון שעצם עוברת הכיבוש – לפחות בצורת פרויקט הזוכה להגנה על ידי אסכולה אחת, על ידי כל תחום הידע הפסיכולוגי, או על ידי כל הדיסציפלינות – דוחפת את המושך התפתחותו. כפי שראינו, להסביר פירושו לפרוץ את גבולות עצמו בחיפוש אחר סיבה חיצונית; הרעיון נותר העיקרון ההסברי עד שהוא פורץ אל מעבר לגבולות המושג הבסיסי. ברגע שהוא חופף לגמרי למושג הבסיסי, הוא מפסיק להוות הסבר. אלא שמסיבות לוגיות המושג הבסיסי אינו יכול להמשיך ולהתפתח מבלי לסתור את עצמו – שהרי תפקידו הוא להגדיר תחום של ידע פסיכולוגי. מעצם מהותו המושג הבסיסי אינו יכול לפרוץ את גבולותיו. כתוצאה מכך המושג וההסבר צריכים שוב להיפרד. יתרה מזו, כפי שהראינו לעיל, מבחינה לוגית מניח האיחוד מראש ביסוס של קשר עם תחום ידע רחב יותר, פריצה אל מעבר לגבולות. דבר זה מושג באמצעות הרעיון אשר מפריד את עצמו מהמושג. עתה הוא קושר את הפסיכולוגיה לתחומים רחבים יותר הנמצאים מחוץ לה – לביולוגיה, לפיזיקה, לכימיה, למכניקה, בעוד שהמושג הבסיסי מפריד את הפסיכולוגיה מתחומים אלה. שוב השתנו הפונקציות של "בעלות הברית" הזמניות האלה. הרעיון נכלל עתה באופן גלוי במערכת

פילוסופית כלשהי, מתפשט לתחומי ההוויה הרחוקים ביותר, לעולם כולו – תוך שהוא משנה ומשתנה בעצמו – ומנוסח כעיקרון אוניברסלי או אפילו כהשקפת עולם שלמה.

תגלית זו שהתנפחה לממדים של השקפת עולם כמו צפרדע שתפח לממדים של שור, כמו איכר בקרב האצולה, נכנסת עתה לשלב ההתפתחות החמישי והמסוכן ביותר שבו היא עלולה להתנפץ בנקל כמו בועת סבון. על כל פנים הרעיון נכנס לשלב של מאבק ושליה המקדמים עתה את פניו מכל הכיוונים. אמנם גם בשלבים הקודמים התנהל מאבק נגד הרעיון, אלא שזו הייתה התנגדות נורמלית להתרחבותו של הרעיון, התנגדות של כל תחום לנטייתו התוקפנית. כוחה ההתחלתי של התגלית שהוליד את הרעיון הוא שהגן עליו מפני מאבק הישרדות אמתי כפי שאם מגנה על צאצאיה הצעירים. רק עתה – לאחר שהפריד עצמו לגמרי מהעובדות שהולידו אותו, התפתח עד לגבולותיו הלוגיים, למסקנותיו הסופיות, והוכלל עד כמה שניתן – חושף הרעיון את טבעו, את מראה פניו האמתי. מוזר ככל שהדבר ייראה, רק עכשיו בצורתו הפילוסופית, כשהוא מוסתר על ידי התפתחויות רבות מאוחרות יותר ומרוחק מאוד משורשיו הישירים ומהסיבות החברתיות שהולידוהו – הרעיון חושף את רצונו, את טבעו, את הנטיות החברתיות שמתוכן צמח ואת האינטרסים המעמדיים שהוא משרת. רק לאחר שהרעיון התפתח להשקפת עולם או סופח אליה הוא הופך שוב מעובדה מדעית לעובדה של החיים החברתיים, כלומר הוא חוזר לכור מחצבתו. רק לאחר שהפך שוב לחלק מהחיים החברתיים הוא חושף את טבעו החברתי, זה שהתקיים בו כמובן כל הזמן אך הסתתר תחת מסכת החזות של עובדה מדעית ניטרלית.

בשלב זה של המאבק נגד הרעיון, גורלו נקבע בערך כך: בדומה לאציל חדש, הרעיון החדש מוצג לאור מוצאו האמתי הפשוט. מגבילים אותו לתחומים שמתוכם צמח. מאלצים אותו לחזור לאחור על מהלך התפתחותו. מקבלים אותו כתגלית פרטית ודוחים אותו כהשקפת עולם. עתה מוצעות דרכים חדשות לפירוש התגלית הפרטית הזו והעובדות הקשורות אליה. במילים אחרות, השקפות עולם אחרות המייצגות נטיות

וכוחות חברתיים אחרים חוזרות וכובשות את האזור המקורי של הרעיון ומפתחות את השקפתן על אודותיו – ואז הרעיון דועך או ממשיך להתקיים כשהוא משולב בתוך השקפת עולם שהיא אחת מבין כמה השקפות עולם אחרות, והוא שותף לגורלן וממלא את הפונקציות שלהן. אך הוא חדל להתקיים כרעיון שהביא למהפכה במדע. הוא רעיון שפרש לגמלאות בדרגת אלוף בדימוס.

מדוע הרעיון ככזה חדל להתקיים? כיוון שבתחום השקפות העולם פועל חוק, שהתגלה על ידי אנג'לס, חוק הקובע שרעיונות מתקבצים סביב שני קטבים בדומה לשני הקטבים של החיים החברתיים, קטבים של שני המעמדות העיקריים הנלחמים זה בזה – אידאליזם ומטריאליזם. הרעיון חושף את טבעו החברתי כעובדה פילוסופית בקלות רבה יותר מאשר כעובדה מדעית. וכאן מסתיים תפקידו – נחשפת זהותו כסוכן אידאולוגי סמוי שהתחפש לעובדה מדעית ואז הוא מתחיל לקחת חלק במאבק הכללי והפתוח שבין רעיונות. אך בדיוק כאן, כפריט קטן בתוך משוואה אדירה, הוא נעלם כמו טיפת גשם באוקיינוס ומפסיק להתקיים באופן העצמאי.